6/7 EYLÜL 1955

NEDEN HÂLÂ GÜNDEMDE?

Kötü durumları yaratanların "kimler" olduğu da, yani kimlikleri de önemlidir. Felakete neden olan eğer "bizden" biriyse, olay zamanla unutulmaya yüz tutar. Yok eğer felaketin müsebbibi "öteki" ise, sorumlu milli tarih içinde yaşatılır, anma günleri ile anısı tazelenir, unutulmaması için çaba gösterilir.

HERKÜL MİLLAS

Bu tarihte İstanbul en kötü gecelerinden birini yaşamıştı. Ama aradan yarım yüzyıl geçmesine rağmen Türkiye ve Yunanistan'da her eylül ayında birilerinin o geceyi taptaze bir heyecanla anmaları acaba ne anlama geliyor? Normal olarak beklentimiz, bu olayın, tarih içinde yaşanmış bütün trajik olaylarda olduğu gibi zamanla tazeliğini kaybetmesi, konuya ilginin gittikçe azalması, olaydan daha az söz edilmesiydi. Oysa bu geceye, kentleri yerle bir eden ve binlerce ölüme neden olan depremlerden, korkunç savaşlardan, kırımlardan, toplumsal karışıklıklardan (askeri darbelerden, suikastlardan vb.) daha çok ya da en azından onlar kadar önem verilmektedir.

Doğal afet ya da bir kaza sonucunda meydana gelen felaketle, birilerinin bilinçli kararıyla yapılanları insanlar doğal olarak farklı algılar. Birinci tür aksiliklerde sorumluluk ve kasıt görülmez. İkinci tür olaylar, özellikle olay etnik bir boyut edinmişse, artık algılamalar ve yorumlar da milli paradigma içinde yer eder. 6/7 Eylül'e hâlâ gösterilen aşırı ilgi ancak bu boyutuyla ele alınırsa açıklık kazanabilir. Ayrıca kötü durumları yaratanların "kimler" olduğu da, yani kimlikleri de önemlidir. Felakete neden olan eğer "bizden" biriyse, olay zamanla unutulmaya yüz tutar. Felaketle son bulan ölümcül savaşları başlatanlar örneğin "bizim" insanımızsa, bellek tazelenmez. Yok eğer felaketin müsebbibi "öteki" ise, sorumlu milli tarih içinde yaşatılır, anma günleri ile anısı tazelenir, unutulmaması için çaba gösterilir. Milli tarihçilik bu unutma/hatırlama işlevini yürütür ve bir olayı da ya küçümser ya abartır.

O gece yaşanan vandalizm tabii ki feciydi, ama yüz binlerin seferber olduğu bu karışıklıkta sıradan bir trafik kazasında ölenlerden daha az kayıp olduğu da unutulmamalı. Hasar büyüktü ama yalnız maddiydi. Nedenler siyasi ve ideolojikti, etkisi ise kısmen ekonomik ve temelde psikolojikti. Siyasi amaç, dosta düşmana bir mesaj vermekti, ama milliyetçi hınç yüzünden aşırı tepki yaşandı. Ekonomik yıkımdan çok korkuyu yaşamış olan azınlıklar ülkeyi terk etmeyi düşünmeye başladı. Sanırım olayın hâlâ gündemde olmasının nedeni o geceki "hasar" değil, bugüne dek süregelen ideolojik ve simgesel yanıdır. (Oysa hep tahribin fotoğrafları gösterilir, zararın listeleri yayınlanır, yaşanan korku ve algılama pek gündeme gelmez.) Aynı hasar başka nedenlerden meydana gelseydi, örneğin bir deprem sonucunda meydana gelseydi ya da devlet düşmanı bir örgüt tarafından yapılsaydı, olay şimdiye kadar unutulmuş olacaktı.

YUNANİSTAN'DA 6/7 EYLÜL

Yunan halkının hemen bütününün 6/7 Eylül konusunda doğru dürüst bilgi sahibi olmadığına inanıyorum. "Türk" denen komşuların tarih boyunca "Yunanlılara karşı hep olumsuz" davrandıklarını (okul, edebiyat, gazete gibi) çeşitli kaynaklardan öğrenmiş olan sıradan yurttaşların bir kesimi "Eylül olayları" (Septemvriana) diye bir olayın varlığını duymuştur, ama ayrıntıları bilme ihtiyacını duymamıştır: "Öteki"nin yaptıklarının bir devamıdır

6-7 Eylül Olayları Fotoğraflar ve Belgeler Fahri Çoker Arşivi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Septemvriana! 6/7 Eylül olayını "bilen" ve yeniden üreten kimseler ise iki küçük gruptur: Milliyetçi Yunanlılar ve Atina'da örgütlü kimi İstanbul Rumları. Birinciler bütün dünya milliyetçilerinin yaptığını yapıyor: Öteki'nin eksikliklerini vurgulayarak a) mağduriyet söylemiyle haklılıklarını sergiliyor, b) düşmanın ezeli kötü niyetini hatırlatıyor, c) düşmanı canlı tutarak "milli birliği" güçlendirmeye çalışıyor.

İkinci gruba milliyetçi demek iltifat olacak; çoğu milliyetçilik-öncesi, yani çağdışı cemaatçi bir anlayışla ve daha çok dini bir kimlik temeli üzerinde biz-öteki karşıtlığını yaşayan kimselerdir. İstanbul'da yaşarken haklarını ara(ya)mamış olmanın verdiği eziklik içinde, Yunanistan'a yerleşince devlet destekli derneklerde faaliyet gösteren ve kendilerini olayın canlı şahidi ve fiili mağduru olarak gösteren bu küçük azınlığın azınlığı, 6/7 Eylül'ü gündemde tutmaya çalışır. İki grup her yıl eylül ayında toplantılar ve ölülerin adına fatiha gibi törenler tertiplemeye devam ederler.

Bu gecenin Yunanistan'da anımsatılmasının bu nedenlerden dolayı milliyetçi bir içeriği vardır. Bu bağlamda belki bazı siyasileri de hatırlatmak gerekmektedir. Onlar da seçmenlerinden yana çıkmanın yararını bildiklerinden, bu anma törenlerine katılmakta ve destek vermektedirler. Bu eylemler, kendi toplumsal ve tarihi gerçekliğini yaratmaktadır. Olaylar siyasi, konjonktürel ve ideolojik yanıyla ele alınmayıp biz-onlar kavgası biçiminde ele alındığından, sonunda bu gündem milliyetçi anlayışı beslemektedir.

Kimi zaman bu kinli gidişe akademik dünya da katılmaktadır. Sanal gerçeklerin nasıl yaratıldığını gösteren bir olay, Spyros Vryonis'in 6/7 Eylül ile ilgili son yazdığı kitaptır. Konunun gündeme getirilmesini kendi başına olumlu bir girişim sayan bazı Türk ilgililer bu kitap konusunda olumlu yorumlarda bulundular. Oysa yazar bize aşırılıklarla dolu bir çalışma sunmaktadır. Örneğin bu çalışmada 6/7 Eylül gecesi güya öldürülmüş olan yirmiyi aşkın Rum'dan söz edilmektedir. Bu öldürülenlerin listesinin öyküsü şöyledir. Helsinki Watch, azınlıklarla ilgili bir çalışma için Atina'da araştırma yaparken, söyleşi yaptığı bir Rum derneği yöneticisi bu ölüleri kafasından uydurmuştur. Rapor yayınlanınca Türkiye'de kimileri, "tarafsız kurumlar söylüyor" düşüncesiyle bu listeyi doğru saymışlardır. Bu kez de Yunan milliyetçileri "bu ölü sayısını zaten Türkler de kabul etmektedir" demeye başlamıştır. Ölüler böylece her iki tarafça doğrulanmış olmaktadır! İşte bu listeyi Vryonis, "her ne kadar pek kanıtlanmış olmasa da" diyerek kitabına almıştır. Listenin uydurma olduğu çok açıktır. Adı anılan bazı "ölülerin" yıllarca sonra Balıklı hastanesinde tedavi gördükleri, bazılarının ise 1955'ten çok sonra öldüğü Rumlar arasında bilinen bir gerçektir. Ama zaten dikkatli bir okuyucu listenin güvenilir olmadığını hemen anlar: Ölülerden biri Burgaz gibi herkesin herkesi tanıdığı küçücük bir adada hayatını kaybeden, "adı bilinmeyen" papazdır! Kitapta, bir meydanda kalabalıklar önünde ırzına geçilen bir kızdan da, bir söylentiye dayanarak, söz edilmektedir.

Bu milliyetçi ve kin yaratan yaklaşıma karşı çıkan küçük gruplar seslerini ancak son yıllarda duyurmuşlardır. En anlamlı toplantı, olayın elli yılı münasebetiyle 5.11.2005 tarihinde Atina'da gerçekleşti. Genel gidişe katılmamış bir Rum derneği olan Kathimas Anatoli (Yakınımız Doğu) ve KEMO'nun (Azınlık Grupları Araştırma Merkezi) ortak düzenledikleri toplantı bir ilk sayılabilir. "Olayların Berisinde 6/7 Eylül Olayları" başlığını taşıyan toplantıda Türkiye'den gelen katılımcılar (Ayhan Aktar ve Dilek Güven), Yunanistan'da yaşayan üç İstanbullu Rum ve dört Yunanlı, konuşmacı olarak yer aldı. Bu toplantı, "fatiha" törenlerine karşı olaya mesafeli yaklaşmayı amaçlıyordu. Doğal olarak "tarafsız" değildi, eleştirildi. İşlenen konular Balkanlar'da azınlıkların durumu, 6/7 Eylül olaylarının ideolojik yanı ve bugün bu konunun Türkiye ve Yunanistan'da nasıl ele alındığı, olayların uluslararası boyutu ve aktörleri, basının bu olaydaki rolü gibi konulardı.

TÜRKİYE'DE 6/7 EYLÜL

Olay Türkiye tarihiyle ilgilidir. Yunanistan'dan çok Türkiye'de gündemde olması gerekirdi. Ama resmi çevreler, yukarıda anlatmaya çalıştığım mekanizmalar çerçevesinde olayın unutulmaya terk edilmesini yeğlemişlerdir. Doğal olarak yeni kuşaklar bu olayı bilmemektedir, daha yaşlılar ise unutmaya başlamışlardır. Başka türlü söylersek, Türkiye'de olayı suskunluğa terk edenler tutucu/milliyetçi çevrelerdir.

Ancak Türkiye'de bazı gruplar ve kişiler 6/7 Eylül olaylarını hep işlemektedirler. Bu "hatırlatma", Yunanistan'da gördüğümüz benzer eylemden bütünüyle farklıdır. Yunanistan'da "hatırlatmanın" amacı milliyetçi anlayışı beslemek iken, Türkiye'de olayı gündeme getirenlerin amacı milliyetçiliği yermektir.

Türkiye'de bazı köşe yazarları, dergiler ve kitabevlerinin yayınları, azınlıklara karşı uygulanmış olan ayrımcılığı ve saldırıları teşhir etmekte ve eleştirmektedir. Aslında 6/7 Eylül olayının sık sık hatırlatılması, Türkiye'de siyasal ve ideolojik bir eylemdir. Ülke siyasetindeki kamplaşma, azınlıkların konumuyla da doğrudan ilişkilidir ve ilgili polemikler bu ayrıma işaret etmektedir. 6/7 Eylül söylemi veya suskunluğu bu siyasi kamplaşmanın işaretleridir.

Olayın başka bir boyutu, Türkiye'de bir polemik alanına dönüşmüş olan, "tarihimizle hesaplaşmak" söylemiyle ilgilidir. İdeolojik bir karşıtlığın simgesine dönüşen bu "hesaplaşma" karşıtlığı, azınlıklara "yapılanlarla" ilgilidir. Dolayısıyla 6/7 Eylül olayı da, özellikle sağladığı görsel malzemesi ve kentin orta yerinde yarattığı çarpıcı gürültüyle bu alanda çok uygun bir silaha (argümana) dönüşmüştür. Oysa azınlığın geçmişte yaşadığı ve pek gündeme getirilmeyen olumsuz durumlar hem çoktur hem de birçoğu hâlâ geçerlidir. 6/7 Eylül'ün öteki "uygulamalardan" daha çok seslendirilmesi ve öncelik kazanması herhalde böyle açıklanabilir.

FARKLI YAKLAŞIMLAR VE YORUMLAR

Her iki ülkede de bu olay henüz "tarih" olmamıştır, yani olaya mesafeli yaklaşılmamaktadır. Yunanistan'da, geçmişteki bu olay milliyetçilerin tekelinde olup propaganda aracı yapılmakta, Türkiye'de ise iç siyasetin bir silahına dönüşmektedir. İlginç olan, iki ülkenin milliyetçi karşıtı güçlerinin bu konuda ne denli az işbirliğine girmiş olduklarıdır. Bunun bir nedeni, ülkeler arasındaki görece genel iletişimsizliğin dışında, milliyetçilik karşıtı güçlerin hemen hiçbir ortak girişimlerinin olmamasıdır. Birkaç girişim akademik alanla sınırlı kalmıştır. Bu kısır işbirliğinin temel nedeni, siyasal olan bu tür bir mücadeleyi üstlenecek siyasi partilerin ve kurumların her iki ülkede de bulunmamasıdır. Dönem henüz milliyetçilik karşıtı dönem değildir. Milliyetçilik karşıtı eylem her iki ülkenin yurttaşlarını fazla ilgilendirmemektedir.

Bu iletişimsizlikten doğan çarpıcı "kazalar" da oluyor. Örneğin Türkiye'de 6/7 Eylül kapsamında Türk milliyetçiliğini eleştiren bir akademisyen Yunanistan'a davet edilip konuşma şansı tanınınca, milliyetçi dürtülerle "Türkleri" yeren Yunan milliyetçilerinin duyurmak istediklerini söyler durumda kalabilir. Olayın doğal olarak ayna karşıtı da var. Yani bir ülkedeki "ulusal özeleştiri", öteki ülkede "ulusal yergiye" dönüşebilir. Yunanistan'daki milliyetçi "azınlık şikâyetleri" Türkiye'de "demokratik istekler" biçiminde algılanabilir. Acı olan, doğru bildiklerini dile getiren insanların kendi ülkelerinde hain ilan edilirken, genellikle karşı tarafın milliyetçilerince alkışlanmasıdır. Bu da günümüzde, bir milli devlet içinde, dürüst olmaya çalışmanın bedeli sayılmalıdır.

BOĞAZİÇİ'NİN İHTİYAR DELİKANLISI

310 YAŞINDAKİ AMUCA HÜSEYİN PAŞA YALISI

Boğaziçi'nin ve hatta İstanbul'un en eski ahşap sivil mimari örneği olan Anadoluhisarı'ndaki Amuca Hüseyin Paşa yalı manzumesi restore ediliyor.

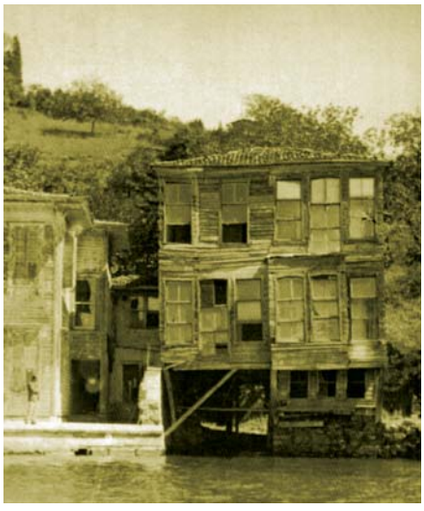

Amuca Hüseyin Paşa yalısının geniş arazisinde, sonraki yüzyıllarda, aileye ait başka yalılar da yapılmıştı. Fotoğrafta görülen, ancak bugün hiçbir izi kalmayan ve Boğaziçi'nde alışılagelmiş olan yalı mimarisi ile örtüşmeyen sefertası misali bu ahşap yalı da 1940'lara kadar tarihi divanhanenin hemen solunda yükseliyordu.

BURAK ÇETİNTAŞ

Yeri geldikçe mangalda kül bırakmaz, "Beş yüz küsur sene bir imparatorluğa başkentlik etmiş koca İstanbul'da sivil mimariye örnek gösterilebilecek neredeyse bir ev, bir konak bile kalmadı..." diye hayıflanırız. Halbuki gözümüzün önünde ve yazık ki kendi imkânları ile hâlâ ayakta kalma savaşı veren onca binaya el atmak, onların ömrünü uzatmak kimsenin aklına gelmez. İşte Bebek Köyiçi'ndeki Sultan II. Mahmud devri yadigârı Kavafyan Konağı senelerden beri bakımsız, sahipsiz öylece duruyor. Onun biraz daha ilerisindeki dik yamacın bir köşesine kesme taştan örülmüş, yüksekçe bir sete oturtulmuş ve en az beriki kadar önemli olan Çelebiler Konağı'nın yerinde ise bugün yeller esiyor. Ondan geriye sadece birkaç eliböğründe ile enli taban döşemeleri kaldı. Yazık! Süleymaniye'de, daha düne kadar sapasağlam ayakta duran o güzelim konakların en görünür köşesine birer "İstanbul Üniversitesi tarafından koruma kapsamına alınmıştır" levhası asmayı bildik de, yanıp yıkılana kadar hiçbirine sahip çıkmadık. Zeyrek'tekiler de öyle, çoğu yok oldu gitti, duranlar da içler acısı halde.

Boğaziçi'nin her iki yakasını Üsküdar'dan Beykoz'a, Beşiktaş'tan Yenimahalle'ye kadar süsleyen yüzlerce yalı da yok artık. Olanların -bu yazının konusu olan bir tanesi ve diğer birkaçı hariç- hemen tamamı da 19. yüzyılın ikinci yarısından kalma, klasik dönemle uzaktan yakından alakası olmayan yapılar.

Karşı sahilden bakıldığında adeta şekilli, derli toplu bordo bir mücevher kutusunu andıran, aşı boyalı bu 311 yaşındaki yalı, Köprülüler'in amcazadesi Hüseyin Paşa'nın yadigârıdır. Boğaziçi'nde bugün itibariyle orijinal haliyle ayakta kalabilmiş en eski yalı budur. Yahya Kemal bir yazısında, "İstanbul medeniyetimiz Bizans ile müşterektir, fakat Boğaziçi medeniyeti tamamen Türk'tür," teşhisinde bulunur. Bu tespit aslında sadece Amuca Hüseyin Paşa yalısı ve muasırı onlarca yalıyı işaret etmez; bu yalı ve sahilhanelerin tamamlayıcı unsurlarından setlendirilmiş bahçeleri, koruları, hamamları, kayıkhaneleri, havuzları, selsebilleri, seyir köşklerini ve mehtabiyeleri de hatırlatır. Boğaziçi'nin medeniyeti eski zaman tantanasını 1930'lara kadar yaşatmayı başarabilen birkaç istisnası hariç, son nefesini resmen 1910'ların başındaki Balkan faciası ile vermişti.

İsmi bugün "Amucazade Yalısı" olarak da bilinen Amuca Hüseyin Paşa yalısını Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşinin oğlu ve Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın amcası olan Sultan II. Mustafa devri sadrazamlarından Hüseyin Paşa yaptırmıştı. Birkaç nesil boyunca sadrazam çıkaran Köprülü ailesi ile akrabalığı dolayısıyla "Amuca" lakabı ile de bilinen ve öyle anılan Hüseyin Paşa, Mevlânâ Celaleddin Rumî'nin türbesinin yeşil kubbesinin çinilerini baştan aşağı yeniledikten kısa bir süre sonra 1702'de vefat etmiş ve ardında pek çok vakıf ve hayır eseri bırakarak Konya'da, bağlı olduğu Saraçhanebaşı'ndaki medresesinin bahçesine defnedilmişti. Öldüğünde, özene bezene yaptırdığı dillere destan yalısı henüz dört-beş senelikti.

Bazı kaynaklara göre inşaatı 1697'de, bazılarına göre ise 1699'da tamamlanmış olan yalının bu kadar uzun ömürlü olabilmesinin en önemli sebebi, Paşa'nın tesis ettiği vakfa bağlı meşruta yalı, yani vakıf ahdiyle şarta bağlı bir yapı statüsünde oluşuydu. Bunun yanı sıra 1920'lere kadar, Paşa'nın soyundan gelen varislerin her birinin yalı ile yakından alakadar olması ve ayakta kalabilmesi için ellerinden geleni yapmaları da yalının ömrünün uzun olmasında etkili olmuştu. Hatta İstanbul'un tarihini büyük bir sevgi, heves ve şefkatle yazmış birkaç isimden biri olan Süheyl Ünver'in 1956'da yayınladığı Anadoluhisarında *Amuca Hüseyin Paşa Yalısı* isimli kitabın ithaf ettiği Hüseyin Paşa'nın torunu Şemsifer Hanımefendi de, yalının 1690'lardan ta 1960'lara kadar nesilden nesle ayakta kalabilmesini sağlamıştı.

Yalı, 1925'te yürürlüğe giren Vakıflar kanunu ile gelirinin büyük bir bölümü kesintiye uğrayan Amuca Hüseyin Paşa Vakfı'ndan akarı kalmayınca tamamen ailenin imkânları ile bakılır hale gelmiş, bu büyük yapının ayakta tutulması da o dar bütçe ile mümkün olmayınca günden güne bakımsız kalmış ve harap olmuştu. Bu tarihten sonra çöküşün önünün alınabilmesi için selamlık ve divanhane bölükleri 1947'de, 1956'da ve 1969'da çeşitli resmi kurumların da desteği ile üç defa elden geçirildi. Ne var ki, dayanma gücü ve süresi sınırlı bir malzeme olan ahşap sıklıkla bakıma muhtaç olduğu için, sonuncusu bundan yaklaşık kırk sene evvel gerçekleşen onarımlar da yalının ayakta kalabilmesi için kâfi olmadı.

Geçen sene, vakfın mütevelli heyeti ve Paşa'nın soyundan gelenler kolları sıvayarak Boğaziçi'nin bu en eski sakininin ömrünün uzatılabilmesi ve gelecek nesillere ulaşabilmesi için yoğun bir restorasyon çalışmasına giriştiler.

Bu kapsamda, varislerin yalı manzumesinden ayakta kalabilen divanhanenin sağında ve solunda yaptırdıkları, her biri 70-80 metrekarelik yaklaşık 20 baraka yıktırıldı. Ardından başlatılan ve titizlikle yürütülen hafriyat çalışması ile Amuca Hüseyin Paşa yalısının hayli geniş bir alana yayılan harem bölüğünün taş temelleri ve rıhtımı gün ışığına çıkarıldı. Bu sırada harem dairesinin altındaki kayıkhaneler ile taş hamamın ayakta kalabilmiş bir bölümü de bulundu. Yalının geniş arazisinde geçmişte, aynı vakfa ve aileye ait olmak üzere başka yapılar da yapılmıştı. Mesela Amuca Hüseyin Paşa

İstanbulluların her dem koyu kırmızı aşı boyasıyla hatırladıkları Amuca Hüseyin Paşa yalısı tamire girmeden evvel, 2006.

Fotoğraf: Burak Çetintaş

1940'lara gelindiğinde artık iyice bakımsız kalan Amuca Hüseyin Paşa yalısı bu haldeydi. Fotoğrafta yalı manzumesinden ayakta kalabilmiş olan divanhane ile bugün artık mevcut olmayan selamlık dairesi ayrıntılı bir şekilde görülüyor (yan sayfada).

Süheyl Ünver'den

vakfından olan ve esas yalıdan çok daha sonraki bir tarihte, tahminen 19. yüzyılın ikinci yarısında selamlık dairesi yenilenirken inşa edilmiş olan dört katlı ahşap bir başka yalı daha 1950'lerin başına kadar divanhanenin hemen solundaki yerinde varlığını sürdürmüştü. Bu yapı, Boğaziçi'nin yayvan yalı mimarisinden çok Fatih, Süleymaniye, Sultanahmet gibi semtlerinde rastlanan ve "sefertası" tabir edilen dar ve çok katlı evleri andırıyordu. Bu bina 1940'ların başında iyice harap olduğu için boşaltılmış, kısa bir süre sonra da yıkıcıya verilerek söktürülmüştü. Yalının altında, binayı boydan boya kat ettikten sonra arkadaki bahçeye kadar uzanan geniş ve gayet uzun bir de kayıkhane vardı. Yakın geçmişe kadar divanhanenin hemen arkasında ve ağaçların arasında kaldığı için denizden görünmeyen iki katlı selamlık dairesi de olduğu gibi duruyordu. Ne yazık ki bakımsızlık ve ihmalden dolayı ömrü kolaylıkla ve ufak tefek tamirlerle uzatılabilecek olan yalının bu bölüğü de birkaç sene evvel tamamen çöktü.

Yukarıdaki satırlarda bahsi geçen ve yakın geçmişte yok olan bölümler aslında harem bölüğüne göre çok daha şanslı, zira elde o dairelerle ilgili fotoğraf ve belge mevcut. Selamlığın en önemli bölümü olan ve yapıldığı devirdeki formunu hâlâ koruyan divanhanenin neredeyse bütün süsleme öğeleri çok bakımsız kalmış ve yıpranmış olmakla birlikte yerli yerinde duruyor. Bunlar, Türk sivil mimarisinin 17. yüzyılda geldiği nokta ve estetik anlayış hakkında detaylı bilgi verebilecek kadar ayrıntı barındırmakta. Olmayan, bozulmuş yahut çalınmış kısımların neredeyse tamamı da zamanında fotoğraflandığı için, bunların da titiz bir çalışma ile yerli yerine konmaları mümkün.

Ancak Amuca Hüseyin Paşa yalılar manzumesinin harem bölüğünün iç tezyinat ve tefrişatına dair elde yazık ki hiçbir belge yok. Bu konuda çalışma yapmış Sedad Hakkı Eldem'in 1/1 ölçekli renkli panoları ve tavan röleveleri ise 1947'de, bugün Mimar Sinan Üniversitesi'nin faaliyet gösterdiği akademide çıkan yangında kül olmuştur. Her halükârda ve her türlü eksiklik ihtimaline rağmen Boğaziçi'nin bu en önemli sivil mimarlık örneği eserinin harem-selamlık, divanhane, hamam ve diğer bütün bölümleri ile birlikte, yapıldığı güne uygun şekilde yeniden ayaklandırılması, İstanbul kültür ve medeniyeti için göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir proje olacaktır. Darısı senelerden beri arsaları boş duran diğer yalılarımızın, sahilhanelerimizin başına.

BİLGİ-BELGE MERKEZİMİZİN SÜRELİ YAYINLARI DÜZENLENDİ

Koleksiyonlar tasnif edildi

Bilgi Belge Merkezi'mizdeki süreli yayınlar, çok sayıda bağışçımızın cömert katkılarıyla, yıllar içinde çoğalarak anlamlı bir koleksiyona dönüştü. Özellikle 1970 sonrası yayımlanan dergilerin pek çoğu eksiksiz setler haline geldi, kütüphanemizin raflarında araştırmacıların hizmetine sunuldu.

Tümüyle bağışlara dayanan bu koleksiyon oluşurken, doğal olarak aynı dergi sayılarından çok sayıda birikmeler oldu. Bu mükerrer sayılar tasnif edildi, ihtiyacımızın fazlası setler ortaya çıktı.

İhtiyaç fazlası dergi setlerinden BBM'nin zenginleştirilmesi için yararlanılacak

Her belge merkezinin yaptığı gibi, ihtiyaç fazlası veya amaç dışı belge ve yayınları ihtiyacı olanlara devretmek, bu işlemden yaratılabilecek bir fonu da kendi merkezimizin eksiklerini tamamlamak üzere çalışmalar yaptık. Önce bağışçılarımızı tek tek arayarak bağışladıkları yayınlarla ilgili olarak yapacağımız tasarruflar için onaylarını istedik. Onay vermeyen veya başka bir kuruma bağışlamak istediklerini bildiren bağışçılarımızın isteklerini saygıyla karşılayarak yayınlarını iade ettik. Bağışçılarımızın hemen hepsinin planımızı onaylayıp bize izin vermesinden büyük mutluluk duyduk.

Eski yayınların alım-satımını yapan eksperlerin yardımıyla fazla dergi setlerinin fiyatlarını belirledik. Setlerin satılmasından elde edilebilecek gelir ayrı bir hesapta tutulacak ve yalnızca Bilgi Belge Merkezi'nin eksiklerinin tamamlanması, elektronik ortamda kullanıcıların hizmetine sunulması için harcanacaktır.

İhtiyaç fazlası dergi setleri 13-14 Eylül'de satışa sunulacak

Fiyatlarıyla birlikte dökümünü web sitemizde bulabileceğiniz veya merkezimizden talep edebileceğiniz fazla dergi setleri, 13-14 Eylül 2008 saat 11:00 - 18: 00 tarihlerinde, Eminonü, Zindankapı Değirmen Sokak 15 adresindeki Bilgi Belge Merkezi'nde satışa sunulacaktır. Bu duyuruyu öncelikle vakfımızın yakın çevresini oluşturan mütevellilerimize, tarih dostlarına, Toplumsal Tarih okurlarına yapıyoruz. Bu değerli belgeleri sizin ellerinize teslim etmekten huzur ve mutluluk duyacağız.

YENİKAPI-MARMARARAY KAZILARI

BİR DURUM SAPTAMASI

Yenikapı'daki beklenmedik sonuç, liman dolgusunun altından çıkmış olan katmanlardır. Burada olağanüstü iyi bir biçimde korunmuş ve tabakalanmış olarak İstanbul'un 8-9 bin yıllık geçmişinin izleri ortaya çıkmıştır. Bu, bilim dünyasının uzun yıllardan bu yana bulmayı ancak hayal ettiği kadar önemli ve öğretici bir sonuçtur.

MEHMET ÖZDOĞAN

Ülkemizde her yıl yüzlerce arkeolojik kazı yapılmakta, yalnızca Anadolu ve Trakya'yı değil, tüm insanlığın geçmişini ortaya çıkaran önemli sonuçlar, bulgular elde edilmektedir. Ne var ki bu çalışmaların, elde edilen sonuçlar genellikle yazılı ve görsel basında hemen hiç yer almadığından kamuoyunda da bir yansıması olmamaktadır. Belki de bunun son yıllardaki tek istisnası Zeugma olmuştur. Zeugma, yayın organlarının beklenmedik ölçüde ilgisini çekmiş, ülkemizde ve özellikle Zeugma'nın bulunduğu Gaziantep'te büyük bir heyecan dalgası yaratmış ve bu, günümüze kadar sürebilmiştir.

Bu bağlamda genel olarak Yenikapı kurtarma kazıları adıyla bilinen metroray ve boğaz tüp geçit çalışmaları da basında yer alabilen, kamuoyu gündemine etkin bir biçimde taşınabilmiş bir çalışma olarak ön plana çıkmıştır. Biz bu sonucun, Yenikapı kurtarma kazılarında elde edilen bilimsel çalışmalar kadar önemli olduğu görüşündeyiz. İstanbul gibi tarihi kentleri diğer yerleşim yerlerinden ayıran, tarihin derinliklerinden gelen bir "kent belleği", "kent kimliği" vardır. Bu kimlik yalnızca kentte bulunan anıtların kente verdiği görünümle sınırlı değildir. Kentte yaşayanların kimliklerini, düşünce sistemlerini oluşturan, onları farklı yapan, ancak gözle görülmeyen önemli bir etkendir. İstanbullular için surla çevrili tarihi yarımada bu kimliğin yadsınmaz bir parçasıdır. Bir yanda Bizans ve Osmanlı anıtlarıyla kaynaşmış olan kimlik, öte yanda İstanbul'un imparatorluklara başkentlik ettiği sürecin anılarıyla da yoğrulmuştur.

Ancak tuhaf olan, İstanbul'un belleğine kazınan geçmişin zamansal sığlığıdır. İstanbullu her nasılsa kentinin geçmişini MÖ 7. yüzyılda kurulan Megara kolonisi ile sınırlandırmış, dünya coğrafyasının en kritik yerinde bulunan kentin geçmişini 2700 yıl gibi uygarlık tarihi için çok dar sayılabilecek bir zaman dilimine bağlamıştır. İstanbulluların bu saplantısına karşın kent ve kentin yakın çevresinde yapılmış olan araştırmalar 2700 yıldan çok çok daha eskilere giden bir geçmişin izlerini daha 20. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda örneğin Küçük Çekmece yakınlarındaki Yarımburgaz Mağarası 800.000 yıl öncelerine kadar inen heyecan verici bir geçmişi, Kadıköy Fikirtepe'deki kazılar günümüzden 8200 yıl öncelerine ait bir yerleşimi ortaya çıkarmıştır. Ancak bunlar, bilim insanlarının tüm çabalarına karşın kent belleğinde yer bulamamıştır. Bu açıdan Yenikapı kazıları ile belki de ilk kez, İstanbulluların düşünce sistemine yaşadıkları kentin 8000 yıllık bir geçmişi olduğu anlamlı bir biçimde kazandırılmıştır. Bu kazanım zaman baskısı altında yapılan bir kurtarma kazısıyla ortaya çıkmıştır; umarız ki yaratılan bu heyecan kentin geçmişini öğrenmemizi sağlayacak sistemli araştırmaları tetikler.

Yenikapı kazılarının kentli olma bilincine yapmış olduğu katkının ötesinde, ortaya çıkardığı çok önemli bilimsel kazanımlar da vardır. Bunların bir bölümü kentin tarihi çağlarıyla ilgilidir, eski kent surlarının saptanması, şimdiye kadar bilmediğimiz kent liman dokusunun öğrenilmesi, Bizans dönemine ait çok iyi korunmuş gemilerin ve çok sayıda, daha önce karada yapılan kazılarda bulunma şansı olmayan ahşap, deri gibi organik maddelerden yapılmış nesnelerin bulunması

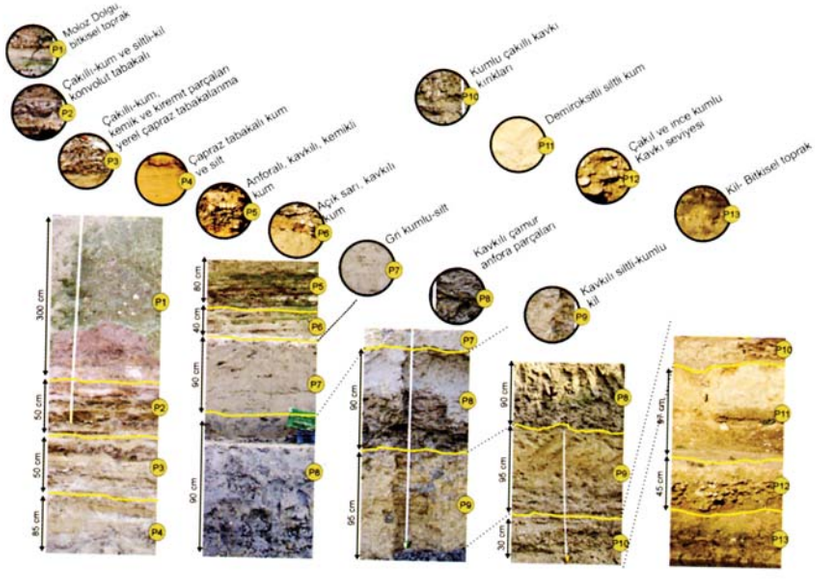

Kilisenin kuzeyinde, 8 numaralı mezarın içinden in situ olarak bulunmuş haç.

Antik Theodosius Yenikapı Limanı'nın arkeolojik önemi: Geç-Holosen ortam değişimleri ve İstanbul'un son 10 bin yıllık kültürel tarihi.

Kazılarda ortaya çıkartılan mimari buluntular.

gibi. Bu bulgular çok önemli ve güzel olmalarına karşın, bir antik kentin dolmuş olan limanında kazı yapıldığında bulunması sürpriz olmayacak sonuçlardır. Başka bir anlatımla, İstanbul gibi büyük bir kentin limanında kazı yaparsanız, bu kazıda, batmış olan birçok geminin enkazının ortaya çıkacağı daha kazı yapmadan beklenecek bir sonuçtur. Örneğin benzer bir çalışmayı Haliç'te yapacak olsanız, Yenikapı'da çıkanlardan çok daha fazla sayıda ve çeşitli geminin bulunacağını söylemek kehanet değildir.

Yenikapı'daki beklenmedik sonuç, liman dolgusunun altından çıkmış olan katmanlardır. Burada olağanüstü iyi bir biçimde korunmuş ve tabakalanmış olarak İstanbul'un 8-9 bin yıllık geçmişinin izleri ortaya çıkmıştır. Bu, bilim dünyasının uzun yıllardan bu yana bulmayı ancak hayal ettiği kadar önemli ve öğretici bir sonuçtur. Bu bir anlamda İstanbul'un bilgi arşividir; bu arşivin kente yansıyan yüzü, günümüzden 8000 yıl öncelerine ait olan ve bilim dünyasının "Fikirtepe kültürü" olarak tanımladığı döneme ait bir yerleşimin yapı kalıntılarıyla birlikte mezarlarının da bulunmuş olmasıdır. Fikirtepe kültürünün uygarlık tarihinde sanıldığından çok daha büyük bir önemi vardır. Bu kültür önceleri, Anadolu ve Yakındoğu'da gelişen ilk çiftçi köy topluluklarının Avrupa'ya aktarım sürecini temsil etmektedir. Fikirtepe kültürüyle tarım, hayvancılık, besin üretimi, kilden kap kacak yapımı, yerleşik köy yaşantısı gibi günümüz uygarlığının temel taşları Anadolu'dan Avrupa'ya aktarılmıştır. Dolayısıyla bu kültür Avrupa uygarlığının temel taşlarını oluşturur. Marmara Bölgesi'nin çeşitli yerlerinde yapılmış olan arkeolojik kazılarla tanımlamış olduğumuz bu kültürlerin izlerinin, o dönem insanlarının iskeletleriyle birlikte İstanbul tarihi yarımada içinde bulunmuş olması, kuşkusuz ki kent için farklı bir anlam taşımaktadır. Yarattığı heyecan da bunu göstermektedir.

Yenikapı kazılarını arkeoloji alanında yaptığı katkılarla sınırlı olarak görmek doğru değildir. Burada Marmara Denizi'nin zaman içindeki değişimi; bugüne göre çok daha küçük bir alanı kapladığı tatlı su gölü sürecinden tuzlu suyu olan denize dönüşümü ve bunun insan yaşamı üzerindeki etkileri çok açık bir biçimde, tabaka tabaka izlenebilmektedir. Buradaki dolguların ayrıntılı incelenmesi tamamlandığında, İstanbul Boğazı'nın açılışı, Karadeniz-Ege sistemi arasındaki su aktarımının değişimi, Marmara Havzası'nın depremselliği, iklim salınımları gibi birçok farklı konuyu aydınlatacak sonuçlar ortaya çıkacaktır. Her biri ayrı bir uzmanlık alanını ilgilendiren bu konularla ilgili birçok çalışma yapılmıştır ve halen de yapılmaktadır. Ancak burada ilk kez farklı alanların verilerini birlikte görmemizi sağlayan, sonuçları karşılaştırarak değerlendirebileceğimiz bir bilgi arşivi ortaya çıkmıştır. Yenikapı kazılarında ve onunla birlikte yürütülmekte olan Sirkeci, Üsküdar çalışmalarında öylesine yoğun bir veri birikimi ortaya çıkmıştır ki, bunların değerlendirilmesinin uzun yıllar alacağı kuşkusuzdur. Bunu, şimdiye kadar hiç çalışılmamış binlerce belgeyi, kitabı içeren yeni bir kitaplığın bilim dünyasına açılışı olarak düşünebiliriz. Bu yığının içindeki en çarpıcı örnekler ilk planda ortaya çıkıp heyecan yaratır, ancak kesin sonuçların alınması, tüm belge ve verilerin uzun soluklu olarak çalışılmasıyla elde edilir.

Yenikapı çalışmaları yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız gibi çok önemli, beklenmedik sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçların iki farklı yansıması olması gerekir: Bunlardan biri, bilim dünyasıdır, diğeri ise bu sonuçların toplumun düşünce sistemine yansıyacak bir biçime dönüştürülmesidir. Bunların ilki kolaydır, zaten daha şimdiden çok farklı alanlardaki uzmanlar Yenikapı verileri üzerinde çalışmaya başlamışlardır. İkincisi ise çok daha güçtür. Sonuçların topluma ve kente yansıtılması, kentin özümseyeceği bir şekle dönüştürülmesi uzun soluklu bir planlamayı gerektirir. Yenikapı'da ortaya çıkan tekil buluntuların, ister bir Bizans gemisi, ister bu gemi içinde bulunmuş bir deri sandalet ya da binlerce yıl öncesine ait bir çömlek olsun, bunların yanlarında açıklayıcı küçük bir levhayla müze vitrinlerine konması kente hiçbir şey kazandırmayacaktır. Buradaki doğal çevre ortamı, insan, kültür ve kent gelişiminin farklı bir anlatım diliyle kente kazandırılması, kentin elde edilen bu sonuçlarla zenginleştirilmesi alışageldiğimizden çok farklı bir sergilemeyi gerektirir. Maalesef bu alanda henüz atılmış somut bir adımın da olmadığını görmekteyiz. Umarız ki Yenikapı'da verileri ortaya çıkarmak için yapılmış olan özverili ve olağanüstü çaba, kenti geçmişiyle barıştıran yeni bir heyecanı da beraberinde getirir.

MEHMET ÖZDOĞAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ
PREHİSTORYA
ANA BİLİM DALI

ORHAN KIZILDEMİR VEFAT ETTİ

MURAT KORALTÜRK

19 Mart 2008'de vefat eden Eser Tutel'in ardından bir diğer denizcilik tarihçisi Orhan Kızıldemir 17 Ağustos 2008'de vefat etti.
1914'de İstanbul'da doğan Orhan Kızıldemir baba mesleği denizciliğe gönül verir. Bu amaçla Deniz Lisesi'ne girer. Okula başladıktan 15 gün sonra "Sınavı kazanıp liseye giren öğrencileri okuldan çıkartın" diye tuhaf bir emir gelir ve okulla ilişiği kesilir. Kızıldemir, İstanbul Erkek Lisesi ve ardından İ.Ü Coğrafya Bölümü'nü bitirir. Denize duyduğu sevgi nedeniyle 1945'de Finike'de inşa ettiği ilk deniz feneri ile deniz feneri müteahhitliğine başlar. Denizciliğe ve gemilere duyduğu derin ilgi onu araştırma yapmaya sevk eder. Yazdığı onlarca makale yanı sıra "Şirket-i Hayriye" ve "İlk Buharlı Geminin Türkiye'ye Gelişi ve Türk Deniz Ticareti Resmi ve Özel Kuruluşları" isimli kitapları yayınlanır. Zengin bir arşiv oluşturur. Vefatından önce bu arşivin İTÜ Denizcilik Fakültesi Mezunları Sosyal Yardım Vakfı (DEFAV) bünyesine kazandırılması amacıyla Gündüz Aybay Denizcilik Merkezi'ne nakline izin verir. Evinin ziline "Türk Deniz Ticaret Tarihi Araştırmacısı" yazacak kadar merak ve tutku ile denizcilik tarihine gönül vermiş olan Orhan Kızıldemir araştırmalarından ve arşivinden yararlanmak isteyen yerli-yabancı herkese kapısını açmıştı. Son yıllarda ilerleyen yaşından dolayı çalışma imkanı bulamadı. Bu yüzden daha çok kızı Nilüfer Beygo ve zaman zaman oğlu Gazanfer Kızıldemir Orhan Kızıldemir'in arşivinden yararlanmaya çalışanlara yardımcı oldular.
Orhan Kızıldemir'in kitaplarının yeni basımları yanı sıra adını yaşatacak başka girişimleri merakla bekleyeceğiz.

LYDİA'NIN EN BÜYÜK KENTİ

SARDEİS ANTİK KENTİNİN KAZI HİKÂYESİ

PROF. NİCHOLAS CAHIL

ÇEVİREN: BARIŞ BAŞTÜRK

Sardeis'teki kazılar elli yıl önce Harvard Üniversitesi'nden Prof. George Hanfmann tarafından başlatıldı. Sardeis, birçok Helenistik ve Roma şehirlerinden yalnızca biri olmasına rağmen dünyadaki tek büyük Lydia şehri olduğu için, kazılarda özellikle Lydia dönemi eserlerine ulaşmak hedeflendi. Bu yüzden bizler, özellikle bu erken dönem Anadolu halkıyla, onların kültürüyle, alışkanlıklarıyla ve maddi kalıntılarıyla ilgilendik. Hanfmann, edebi eserlere -özellikle de Herodot'un anlattığı, IoniaYunanlılarının Sardeis'i MÖ 499'da ateşe vermeleri ile ilgili hikâyesine- dayanarak kazılara başladı. Herodot, Yunanlıların Sardeis'i ateşe verdiğini, Lydialıların ve Perslerin yanan şehirde kaçışarak şehrin merkezi ve pazar yeri olan agoraya üşüştüklerini; Paktolos nehrinin de agoranın ortasından akıp gittiğini anlatır. Doğal olarak şehir merkezinin Paktolos nehrinin üzerinde olduğu kabul gördüğünden; Hanfmann, diğer yerlerin yanı sıra agorada da kazı yapmıştı. Orada çok sayıda Lydia malzemesi buldu. Bunlar arasında dünyanın en eski altın ayrıştırma alanı da bulunmaktadır. HoB olarak adlandırılan bu alanda tunç çağından Roma dönemine kadar sürekli bir iskân söz konusudur. Kuşkusuz, hamam-gymnasium kompleksi, Sinagog ve Bizans dükkânları da bu alandadır. Hanfmann bu yapıların restorasyonunu da yaptırmış olup, ören yerinin bu kesimi turistik açıdan halen en ilgi çekici kesimlerden biridir.

Ayrıca gymnasium-hamam kompleksi, sinagog ve Bizans dönemi dükkânları gibi restore edilen başka Helenistik ve Roma dönemine ait kalıntılar da hâlâ turistlerin ilgisini çekmeye devam ediyor. Hanfmann, daha çok Lydia dönemine ait kalıntılarla ilgilendiğinden ve şehrin esas yapısının en fazla Helenistik dönem içlerine kadar korunmuş olduğuna inandığından, şehrin Roma dönemi merkezini kazmadı.

Prof. Dr. Crawford H. Greenewalt'ın idaresinde geçen son 20-30 yılın en önemli başarılarından biri ise Lydia dönemi şehir surlarının keşfi ve kazısı olmuştur. Bu surun 20 metre genişliğinde temeli ve halen yer yer 10 metre yüksekliğe ulaşan duvarı ve büyük bir giriş kapısı mevcut olup çepeçevre güçlendirilmişti. Taş ve kerpiçten oluşan bu surun oldukça karmaşık bir inşa geçmişi olduğu anlaşılmaktaydı. Duvarın yalnızca tanımlanması ve kazılması on yıllar sürdü. Son birkaç yılda duvar takip edilerek, bunun Roma şehrinin aşağısındaki alanın çoğunu, akropolis'in kuzey tarafını kapsadığı ve Paktolos nehrinin ise şehir surlarının dışında kaldığı saptandı.

Greenewalt' ın ve benim son kazılarım Hanfmann'ın Lydialıların nasıl yaşadığına dair çizdiği resimden farklı olarak Lydia şehir merkezini anlamayı amaçlıyor. Hanfmann, aşağı şehirde modern köy evleri gibi küçük çapta kalıntılar buldu, fakat zamanın en büyüğü olan başkente dair gerçekten önemli hiçbir yapıya rastlayamadı. Greenewalt, Sardeis'in sur duvarı içinde kalan tüm tepeleri kapsayan Lydia dönemine ait anıtsal terasların yanı sıra tapınaklar, saraylar ve diğer kamu ve devlet yapılarını da buldu.

Bu, Sardeis' in nerede yer aldığı, neye benzediği, şehrin nasıl organize olduğu, küçük ve yerel bir yerleşim biriminden nasıl uluslararası bir imparatorluk başkenti haline geldiği konusunda Sardeis'e bakış açımızı bütünüyle değiştiren heyecan verici bir gelişme idi. Böylece, Lydialılar ile Yunanlılar ve Lydialılar ile Mezopotamya'daki büyük Yakındoğu İmparatorlukları ve Uzakdoğu arasındaki ilişkiler hakkında yeni fikirlere sahip olduk.

Karşılaştığımız zorluklardan birisi ise, Lydia dönemine ait olan kentin, Roma ve Helenistik şehrinin tam altında olması. Erken dönemlere ulaşmak için, Lydia dönemine ait eserlerin tam üzerindeki geç dönem yapılarını kısmen çıkarmak ve kazmak gerekiyor. Bu pek çok kazıda karşılaştığımız bir sorun, fakat Lydia oldukça derine gömülü olduğu için, bu bizim açımızdan daha büyük bir sorun oluşturuyor. Üst bölümler bir hayli ilginç olsa da iyi koruna gelmiş olmadıklarından, buralarda kazı yaparak daha fazla tahrip olmalarına neden olmamak gerekiyor. Buralarda kazı yapıp sonra tekrar üzerlerini toprakla kapatmak ise hiç de kolay bir iş değil. Erken dönemdeki tabakaları anlayabilmek için, mesela büyük bir Roma tapınağının bir bölümünü kazdık. Tapınak son derece ilginç, ancak çok önemli sorunları var. Yapılar büyük ölçüde tahrip edilmiş ve hırsızlıklara maruz kalmış. Neredeyse tapınaktan geriye hiçbir şey kalmamış fakat Roma ve Helenistik dönem yapıları Lydia dönemine ait kalıntıları kaplamış ve sekiz metre derine gömmüş durumda. Kazıların bir başka ilgi odağı olan Helenistik ve Roma dönemlerine ait tiyatroya gösterilen ilgi neredeyse yok olmuş tiyatronun kendisinden dolayı değil, altında Lydia dönemine ait birçok ev bulunduğu içindir. Herhangi bir önemli Roma kalıntısını kaldırmış değiliz, fakat bu durum erken dönem yapıları için kazabileceğimiz alanları sınırlıyor.

Son yıllarda, MÖ 6. yüzyılın ortalarından kalma Lydia sikkeleri bulduğumuz için çok şanslıyız. Bunlar, geleneksel olarak Kral Kroisos ile ilişkilendirilen iki gümüş ve bir altın sikkeden oluşan Lydia sikkeleriydi. Son yıllarda birkaç nümizmat bunların aslında Lydia'ya ait olmadığını, Perslerin Sardeis'i MÖ 547'deki fethinden sonra ilk bastıkları sikkeler olabileceğini iddia etti. Fakat 2002'de, Perslerden kalan enkazın katmanlarında bulduğumuz bir altın ve bir gümüş sikke, bu sikkelerin Perslerden daha önceye, Kroisos'a ait olması gerektiğini kanıtladı. Ayrıca, Lydialılarla Persler arasında cereyan eden savaşta ölen bir askerin kafatasının yanında daha ufak, yarım gram ağırlığında benzer bir sikke daha bulduk. Kafatası, yıkıntı molozu arasında bulunmuş olup bilinçli bir gömü söz konusu değildi. Eski Yunan oyun yazarı Aristophanes'ten bildiğimize göre, eski Yunanlılar cepleri olmadığından sikkeleri ağızlarında taşırmış, acaba bu Lydialı asker de son maaşını ağzında mı taşıyordu?

Artemis Tapınağı Helenistik ve Roma dönemlerinde inşa edildi (MÖ yaklaşık 300-MS 2. yüzyıl).

NİCHOLAS CAHIL
KAZI BAŞKANI
SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ
WISCONSIN-MADISON
ÜNİVERSİTESİ
CHAZEN MUSEUM OF ART

"SEDAD HAKKI ELDEM I: GENÇLİK YILLARI" SERGİSİ ÜZERİNE

SEDAD HAKKI DOĞULUR MU, OLUNUR MU?

Serginin görselliği "Sedad Hakkı doğulur mu, olunur mu?" sorusu etrafında şekilleniyor. Ulusal olanın yıkıldığını ilan eden bir manifestoya dönüşen sergi, paradoksal bir şekilde bunu yeniden üretme potansiyelini de içinde barındırıyor.

ERHAN BERAT FINDIKLI

Türkiye modern mimarlık tarihinin en önemli ve tartışmalı figürlerinden biri olan Sedad Hakkı Eldem doğumunun yüzüncü, ölümünün yirminci yılı nedeniyle İstanbul'da, Osmanlı Bankası Müzesi'nde Edhem Eldem, Bülent Tanju ve Uğur Tanyeli'nin küratörlüğünde hazırlanan, tasarımlarını Bülent Erkmen'in yaptığı iki farklı sergi ve iki kitapla kültür gündemindeki yerini alıyor. 30 Nisan-30 Ağustos tarihleri arasında görülen ilk sergi, "Sedad Hakkı Eldem I: Gençlik Yılları" ve küratörler tarafından kaleme alınan aynı başlıklı kitap, mimarın 1908-1930 arasındaki formatif yılları üzerinde yoğunlaşıyor.

Edhem Eldem ve Ceyda Eldem'in özel arşivlerinden yararlanılarak oluşturulan sergide kullanılan görsel malzemelerin bir kısmı, mimarın içine doğmuş olduğu kültürü, ailenin ve yakın çevresinin toplumsal konumunu yansıtan fotoğraf ve belgelerden oluşuyor. Burada karşımıza, İbrahim Ethem Paşa, müzeci ve ressam Osman Hamdi Bey, nümizmat İsmail Galip Bey gibi Osmanlı entelektüel yaşamına önemli katkılarda bulunmuş figürler çıkıyor. Sedat Hakkı'nın çocukluk yıllarını geçirdiği Zürih, Cenevre ve Münih'te annesi Azize Hanım, babası İsmail Hakkı Bey ve erkek kardeşleriyle birlikte çektirdikleri fotoğraflar, burjuva bir ailenin gündelik yaşamından bazı kesitler sunuyor. Edhem Eldem'in bu sergi çerçevesinde kaleme aldığı makalesindeki yaklaşımını destekleyecek şekilde, Sedad Hakkı'nın bireysel gelişiminde, aile geçmişinin ve çevresinin önemi görsel olarak vurgulanıyor.

Çizim defterlerinden büyütülerek sergide kullanılan reprodüksiyonlar Fransızca, Almanca ve Türkçe gibi farklı diller ve ülkeler arasında seyretmekte olan bir hayatın beslendiği kültürel kaynakların çeşitliliğini yansıtıyor. Çocukken Alman mitoloji kahramanlarını çizen, Gymnasium yıllarında Adalbert Niemeyer etkisiyle hazırlanmış iç mekânlar tasarlayan bir genç, Sanayi-i Nefise Mektebi'ne kabul edildikten sonra görsel hafızasını ve imge dağarcığını yeni mimarlık ortamına taşımaya çalışıyor. Neogotik, Neorönesans, Neogrek camiler, Mendelsohn esinimli perspektif eskizler çizen, düşsel yeni Selçuklu, yeni Osmanlı kent meydanları, tren istasyonları, hanlar, oteller, konutlar tasarlayan bir gencin, farklı mimarlık geleneklerini birbirine tercüme ederek kendi dilini bulma çabasına tanıklık ediliyor.

Sedad Hakkı, Ankara'dan Biarritz'e, Glasgow'dan Napoli'ye uzanan bir coğrafyada deneyimlediği 30 farklı kenti, yine kendi çizimi olan harita üzerinde belirtiyor. Yaşamının farklı evrelerini belgeleyen mimar, çocukluk ve gençlik yıllarının yeniden kurgulanmasında tarihçilere ciddi bir malzeme zenginliği sunuyor. Bunlar üzerinden, kişiliğinin ve kimliğinin çokkatmanlı gelişim güzergâhları ve durakları, küratörler tarafından çoğul bir okumaya tabi tutuluyor. Osmanlı entelektüel aristokrasisine mensup, kozmopolit bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Sedad Hakkı'nın, ulusalcı bir erken cumhuriyet aydınına dönüşürken yaşadığı çelişkiler, gerilimler, entelektüel açmazlar, kültürel ve ideolojik ödünçlenmeler sorunsallaştırılıyor. Bu durum, ulusal kimliklerin inşasına yönelik daha genel bir sorgulamaya dönüşüyor.

Türkiye'de ulusalcı mimarlık söyleminin kurucularından ve en karizmatik rol modellerinden biri olarak görülen Sedad Hakkı'nın ideolog bir mimar olarak kendini inşa süreci, özcü yaklaşımları dışında kavranmaya çalışılıyor. Bu, beraberinde ulusalcı mimarlık tarihyazımının ciddi bir eleştirisini getiriyor. Mevcut kanona yeni bir alternatif değil ama yeni görme ve yorumlama biçimleri öneriyor. Her türlü özcü kategorinin reddedildiği ve kültürler arasılığın merkeze alındığı uluslarüstü bir söylem geliştiriliyor. Serginin küratörlerinden Uğur Tanyeli, postkolonyal çalışmaların geliştirdiği kuramsal açılımlardan yararlanmayı deneyerek, kendini tekrar ederken tükenen bir mimarlık tarihi yazımının yeniden yapılanması için disiplinler ve metinler arası bir fırsat yaratıyor. Homi Bhabha'nın Üçüncü Mekân kavramı, (Third space of enunciation) Sedad Hakkı'nın historiografik kurgusunda yeni bir imkân olarak beliriyor. Bu aynı zamanda, serginin temel sorularından biri olan Sedad Hakkı doğulur mu, olunur mu? sorusunun ve buna verilen cevabın ilham kaynağını oluşturuyor. Serginin görselliği bu iki sorunun etrafında şekillenirken, kimliklerin akışkanlığı, dönüşüm potansiyeli, tarihsel bir tecrübe olarak koşulsallığı genç mimarın tuttuğu günlüklerden, gezi notlarından yapılan alıntılarla vurgulanıyor. Ulusal olanın yıkıldığını ilan eden bir manifestoya dönüşen sergi, paradoksal bir şekilde bunu yeniden üretme potansiyelini içinde barındırıyor.

Sergide, Türkiye'de ulusalcı mimarlık söyleminin kurucularından ve en karizmatik rol modellerinden biri olarak görülen Sedad Hakkı'nın ideolog bir mimar olarak kendini inşa süreci, özcü yaklaşımları dışında kavranmaya çalışılıyor.

Türkiye mimarlık ortamındaki tartışmalara yön veren, kendine hayran bıraktığı kadar kendinden nefret ettirmeyi başardığı çevreleri de yaratan Sedad Hakkı'nın yaşamını, ideolojik pozisyonlarını, entelektüel dönüşümlerini, temsil ettiği ayrıksı muhafazakârlığı, sanatçı yaratıcılığını ve özellikle mimarlık ürünlerini konu alan ikinci sergi, "Sedad Hakkı Eldem II: Olgunluk Yılları" ise Ekim 2008'de açılacak. Bu sergiler ve onlara eşlik eden kitaplar, sundukları görsel malzemenin zenginliği kadar, mimarlık tarihyazımına kazandıracakları kuramsal açılımlar, başlatacakları yeni tartışmalarla da dikkat çekiyor.

ALEKSANDR SOLJENİTSİN'İN ÖLÜMÜ ÜZERİNE

SOLJENİTSİN VE HİLMİ Z. ÜLKEN

Aleksandr İsayeviç Soljenitsin Aralık 1918'de doğdu. 1945'te Stalin karşıtı yazışmalar yaptığı ve gizli örgüt kurma girişiminde bulunduğu suçlamasıyla tutuklandı. 1945-1956 arasını Gulag'da geçirdi. Edebi çalışmaları ilk kez 1962'de yayımlanmaya başladı. Ülke dışına çıkarıldığı 1974'te dek yönetime muhalefet etti ve Gulag'ı anlattı. 1974-1990 arasını SSCB dışında sürgünde geçirdi. Rusya'ya 1994'te döndü ve Ağustos 2008'de öldü. Soljenitsin, 20. yüzyılda Türkçede en çok yayımlanan ve tartışılan çağdaş Rus yazarı olmuştur.

SABRİ GÜRSES

TÜRKİYE'DE SOLJENİTSİN (1965-1992)

Soljenitsin'in Türkçede yayımlanan ilk kitabı, 1965 yılında Niyazi Dalyancı'nın İngilizceden çevirisiyle yayımlanan *İvan Denissoviç'in Bir Günü* oldu (Ataç Yayınevi). O yıl aynı kitap ve *Dava Uğruna* Zeyyat Özalpaslan tarafından İngilizceden çevrildi. Bunları, 1970'te *İlk Çember* (E Yayınları, İngilizceden Çeviren: Hasan Aslan) ve *Kanser Koğuşu* (Altın Yayınları, İngilizceden Çevirenler: Özay Süsoy, Gönül Suveren) izledi. 1971'de *Kanser Koğuşu* bu kez Fransızcadan Necati Erkurt tarafından *13 Numaralı Koğuş* adıyla çevrildi (Kitaş Yayınları). 1972'de Rusçadan ilk çeviriler yayımlandı: Leyla Soykut *Ağustos 1914*'ü (Hürriyet Yayınları), Mehmet Özgül ise *Kretevko İstasyonu'nda Bir Olay* ve *Matriyona'nın Evi*'ni (Varlık Yayınevi) çevirdi. 1973'te Mehmet Özgül, *İvan Denisoviç'in Bir Günü*'nü bu kez Rusçadan çevirdi (Varlık Yayınevi); İsmet Giritli ise Soljenitsin'in iki mektubunu *Sovyet Liderlerine Açık Mektup: Yalanla Yaşamayın* adıyla birleştirerek çevirdi (Nebioğlu Yayınevi). Behzat Tanç İngilizceden 1974'te *Kreçevutka İstasyonu* (Damla Yayınevi), 1975'te *Dava Uğruna* çevirilerini yaptı (Damla Yayınevi). Yine 1974'te Osman Nebioğlu *Soljenitsin'in Hayatı* adlı kitabı hazırlarken, *Gulag Takım Adaları* Rusçadan Selim Taygan'ın çevirisiyle yayımlandı (Nebioğlu Yayınevi).

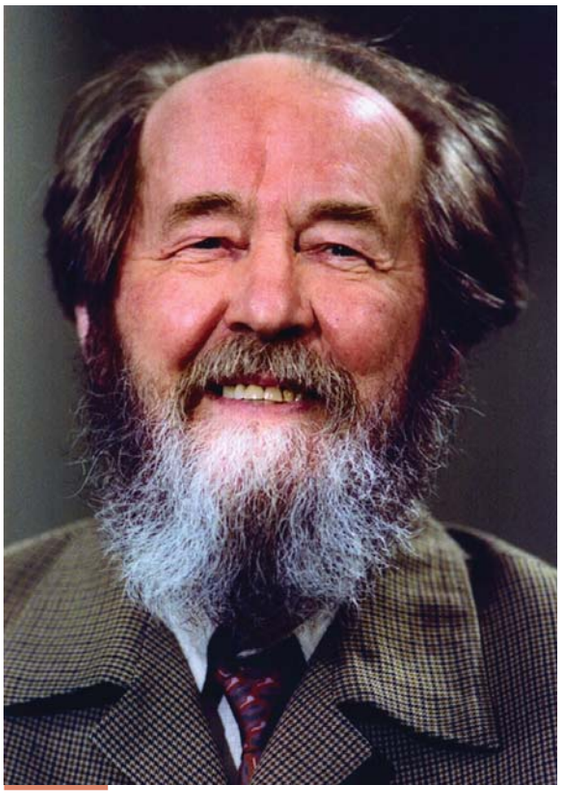

1974 yılında Soljenitsin'in 7 kitabının 11 Türkçe çevirisi yayınlanır.

Soljenitsin'in ülkesinden çıkarıldığı 1974 yılında Türk basını konuya geniş yer veriyordu. Basında yer alan çeşitli yazıların bir derlemesi, Sami Ateş'in *Terörden Hürriyete: Soljenitzin* adıyla yayımladığı kitap oldu (Ateş Yayınları). 1976'da Ferda Koray *Soljenitsin ve Batı* adıyla bir derleme çeviri yayımladı (kendi basımı, aynı yıl, *Memleketim ve Dünya* adıyla bir başka Rus muhalifi Saharov'un kitabını da yayımladı). 1976'da Natalya Reşetovskaya'nın eleştirel anı kitabı, Rusçadan Güneş Bozkaya-Kollontay'ın çevirisiyle *Kocam Aleksandr Soljenitsin* adıyla yayımlandı. 1977 yılında, Soljenitsin adının son kez anıldığı kitaplardan biri, Saharov'un *Memleketim ve Dünya* adlı kitabının eki olarak verilen, Vecdi Bürün'ün Fransızcadan derleyip çevirdiği *Sovyet Rusya'da Hürriyet Mücadelesi: Pliutch, Soljenitsyne, Cemiloğlu, Sakharov* (Yağmur Yayınları) adlı kitap oldu. 1992 yılındaysa, Soljenitsin'den son çeviri yapıldı: *Rusya Nasıl Kurtulur?* (Remzi Kitabevi).

Günümüzde Mehmet Özgül'ün 1972-3 çevirilerinin tek ciltlik yeniden basımı (Cem Yayınevi) dışında Soljenitsin çevirileri yayımlanmıyor. Bu bir yana bırakılırsa, Soljenitsin'e yönelik ilginin 1965'te çağdaş (ve belki muhalif) bir Rus yazarının Batı dillerindeki çevirilerle tanınması aracılığıyla başladığı, beş yıllık aradan sonra, 1970 yılında Nobel ödülünü almasıyla birlikte edebi ilginin yenilendiği, fakat bunun hızla politik bir ilgiye dönüştüğü, 74-77 yılları arasında bu ilginin hâkim olduğu ve sonra, 92'deki tesadüfi ilgiye dek bir canlılık görülmediği söylenebilir. 74-77 arasındaki ilgi Soljenitsin'in Türkiye imgesi açısından büyük ölçüde belirleyici sayılır: Sovyet "terörü"nden kaçarak "hürriyet"i seçenlerden biridir o. Bu açıdan imgesinin temel bir yönü, *Hürriyet Mücadelesi*'nin alt başlığında Soljenitsin ve Cemiloğlu adlarının yan yana gelmesinde görünür. Cemiloğlu ya da asıl adıyla Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu (1943-) bir edebiyatçı değil, milliyetçilikle suçlanan bir Kırım Tatarı; 1951 yılında Kırım Tatar Milli Gençlik Teşkilatı'nın kurucusudur. Soljenitsin, "hürriyeti seçerek" 1977 yılında soğuk savaşın Türkiye'deki hâkim söylemlerinden birinin, "Orta Asya'daki esir Türkler" söyleminin destekleyici imgelerinden biri olmuştur.[1] Soljenitsin'in de onayladığı bu imge, Türkiye'deki kullanımları bir yana,[2] Rusya'nın (aslında denize çıkışı sınırlı olan her ülkenin) uzun tarihinin temel kısırdöngülerinden birini sergiler; sömürgesiyle kendisi arasına deniz yoluyla mesafe koyamayan sömürgeci, kendisinin de içine düştüğü bir hapishane yaratır:

"Eğer Rus İmparatorluğu, Lenin'in betimlemesiyle, 'bir milletler hapishanesi'yse, Sovyet İmparatorluğu onun toplama kampı oldu. 'Sürgün edilen her millet için, bir gün bir destan yazılacak,' diye yazıyor Soljenitsin, 'doğduğu topraklardan ayrılmasının ve Sibirya'da yok olmasının destanı. Sadece bu milletlerin kendileri yaşadıkları şeyler üzerine ne hissettiğini dile

getirebilir: bizim onlar adına söyleyecek sözümüz yok ve ayaklarına dolaşmamalıyız.'"[3]

TÜRKİYE'DE RUSYA

Diğer yandan, Soljenitsin'in Türk medyasındaki imgesi ve bu imgenin kullanılma biçimi, yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki Türk-Rus ilişkileri tarihinin iyi bir modelini ortaya koyabilir. Bu ilginç bir modeldir, çünkü bu ilişkinin özellikle sağ açısından travmatik yanını sergiler. Burada komşu iki ülkenin doğrudan ilişkisinin yerine, Demir Perde'nin iki tarafında da yer alan özel engellerin dolaylı ilişkisi geçer. Rusya üzerine kamusal bilgi "hürriyeti seçenler" aracılığıyla, Batı basınının sunumları aracılığıyla ya da önyargılar aracılığıyla kurulur. Tersi durum, "kanunen yasak olan komünizm propagandası" olarak yorumlanır.

Ahmet Güner'in *Türkiye'deki Rusya* adlı 1975 tarihli kitabındaki Soljenitsin imgesi bu model çerçevesindeki ilginç bir örnek. Kitap, Toker Yayınevi tarafından basılmıştır. (Yayınevinin bu dönemdeki diğer yayımları arasında, Ömer Rıza Doğrul'un klasikleşmiş Dale Carneige/Herbert N. Casson çevirileri, Rauf Tamer, İlhan Darendelioğlu ve Ahmet Kabaklı'nın kitapları, *Kavgam*'ın klasikleşecek olan ilk geniş çevirisi, G. Crell'in *Rusların Asya Siyaseti*[4] adlı kitabının çevirisi yer alır.) Kitapta, o dönemde *Ortadoğu* gazetesinde köşe yazarlığı yapan gazeteci Güner'in (1932-) 1971-74 arasında yazdığı köşe yazılarının bir derlemesi yer alır. Kitap dört bölümden oluşmaktadır: Türkiye'deki Rusya, Yarı Münevverin Saltanatı, Öteki Anarşi, Orda Bir Türk Var Uzakta. Yazar kaba milliyetçilikten çok seçkinci bir muhafazakârlık sergiler (sol, Mason, Siyonist vb. olarak tanımlanan durumların eleştirisinin yanında, Luis Bunuel'den alıntı, Ezra Pound'un anılması, Hitler'in radikalizminden etkilenen kaba milliyetçiliğin eleştirisi vb. de görülür).

Soljenitsin adı ilk kez 22.4.1972 tarihli "Jane Fonda ve Soljenitzin" başlıklı yazıda görülür. Yazar, Fonda ve Chaplin örnekleriyle, bu sanatçıların yönetime muhalefet ettiğini ama yönetimin buna aldırmayıp onları ödüllendirdiğini belirtir: "Şarlo büyüktü ama Amerika da büyüktü ve bu tarz tezgâhtarlıkları gülünç buluyor, üzerinde durmuyordu." Ardından Soljenitsin'i ele alır:

"Yaşayan en büyük romancılardan biri Soljenitsin'dir ve bu adam Rus'tur. Bir millete ve ülkeye değer ilave eden büyüklerdendir. Soljenitsin şimdi Rusya'da ücra bir köyde ikamete mecbur edilmiştir. En büyük edebiyat ödülü Nobel'i kendisine layık gören İsveç İlimler Akademisi bu ödülü Soljenitsin'e vermek imkânını bir türlü bulamamaktadır. Rus idarecileri ve komünist rejim buna izin vermemektedir. Çünkü büyük romancı, ülkesindeki idareyi, rezaletleri ve haksızlıkları ima yoluyla da olsun, tenkit ve teşhir cüretini göstermiştir. Ödülün para kısmı olan yarım milyon lira bir İsviçre bankasında hapistir. Soljenitsin bu paranın kuruşuna el sürememekte, hiç olmazsa bu para ile bir kilise inşasına izin verilmesini istemektedir. Kendisine cevap bile verilmemiştir. Nobel madalyasını göğsüne takmak, hatta bunu törensiz, sessizce yapmak isteyen beynelminel sanat çevrelerine bile Kremlin 'Hayır' demektedir."[5]

İkinci anma, 18.9.1972 tarihli "Sayın Gökçeli, Çok Ayıp Oluyor!" başlıklı yazıda yer alır. Yazı, Yaşar Kemal'in *Yeni Ortam* dergisinde, dönemin demokratik anlayışı üzerine Ecevit'e yönelik bir yazısını değerlendirmektedir. Yaşar Kemal yazısının bir noktasında Soljenitsin'i örnek vererek, yönetimi eleştirmesine rağmen ona dokunulmadığını belirtmiş ve şu öneriyi getirmiştir: "Demokrasinin, özgürlüklerin savunulması için kurulmuş NATO üyesi Türkiye'de seçimler sonunda, işçi diktatoryası düzeninde Soljenitsin'e karşı gösterilen hoşgörünün onda birini bana gösterebilir misiniz? Bana ve öteki yazar arkadaşlarıma..." Güner, bu sözleri aktardıktan sonra Yaşar Kemal'in "şöhreti propagandalarla değerinin çok üstüne çıkarılmış" bir yazar olduğunu vb. söyleyerek, "Rusya'da sizden çok değerli yazarlar sürgündedir," der. "Soljenitsin yalnız edebi dehasını değil her insana ibret olacak yürek ve irade imtihanını da vererek Rus rejiminin ilişemiyeceği doruğa çıkmıştır. Sibirya sürgünlerinde kanseri yendiği gibi, Rus bozkırlarının unutulmuş köylerinden dışarı kaçırabildiği dev eserleri ile Rusların şahsına yaptıkları utanç verici işkenceyi de yenmiştir ve bugün Kremlin'in efendilerinin değil, Batı'nın hür edebiyatının himayesindedir ve sadece bunun için Ruslar ona el süreememektedir."[6]

Soljenitsin'in üçüncü kez anılması, üç yıl sonraki 27.1.1975 tarihli "Bizimkiler de Okumalıdır!" başlıklı yazıda görülür. Yazı, Almanya'daki mültecilerin çıkardığı *Kontinent*[7] dergisini tanıtmakta, Günter Grass'ın bu dergi nedeniyle Soljenitsin'e yönelttiği eleştiriyi konu etmektedir. Grass, Soljenitsin'in mücadelesine saygı duyduğunu belirterek, buna karşın derginin "Springer gibi anti-komünist ve kapitalist bir yayıncıya çıkarttırılmasını ve onunla işbirliği yapılmasını" eleştirmektedir. Güner'in aktarımına göre, Soljenitsin buna karşılık, bu konuda "yayınevi seçiminde titiz" olacak bir durum olmadığı yanıtını vermiştir. Güner, Soljenitsin'in yanıtını "küçük hassasiyetlerin büyük ahmaklıklara yol açtığını ispat eden" bir yanıt olarak niteler ve yazısını, Almanca, Rusça, İngilizce, Fransızca, Flamanca ve İtalyanca yayınlandığını, İspanyolca ve Türkçe yayınlanması için telif görüşmeleri yapıldığını belirttiği "*Kontinent*'in Türkçe nüshasını bekleyelim" diye bitirir.

Güner'in yaklaşımı, birçok açıdan dönemin sağ basınının Soljenitsin'i yorumlama tarzının tipik örneği sayılabilir: Soljenitsin, Türkiye'de solda konumlanan yazarlar için bir karşı örnek ve ölçüt olarak kullanılabilir; "Batı"nın solcuları için de Soljenitsin bir örnektir, ama daha gevşek bir örnek; Jane Fonda-Charlie Chaplin-Soljenitsin aynı düzlemde yer alır, ama Yaşar

Ziya Ülken: "Ben hadisenin evvelini bilmiyorum. Bu zat (Soljenitsin) ne yazdı, daha doğrusu neler yazdı..."

"Sovyet Rusya'nın zayıf düşüp" dağıldığı bir post-Sovyet dünyada Soljenitsin merkezli sorular sorulabilir: Soljenitsin yıkılmasına katkıda bulunduğu dünyanın yerine ne koydu? Ülken'de olmayan ne vardı Soljenitsin'de? Yenik olan sol mu, yoksa sağ mı?

18.9.1972 *Yeni Ortam*, Yaşar Kemal: "Demokrasinin, özgürlüklerin savunulması için kurulmuş NATO üyesi Türkiye'de seçimler sonunda, işçi diktatoryası düzeninde Soljenitsin'e karşı gösterilen hoşgörünün onda birini bana gösterebilir misiniz? Bana ve öteki yazar arkadaşlarıma..."

Kemal onların eşiti değildir. Rusya'da Yaşar Kemal'den "çok daha değerli" yazarlar (örnek verilmese de) vardır ve Günter Grass'ın Soljenitsin'i solda konumlanmış bir yazar sayarak eleştirmesine karşılık, Güner ikisini karşıt kutuplara koyarak *Kontinent*'in Türkçe yayımlanma olasılığının (alıcısının) olduğunu belirtir. Bu tuhaf bir durumdur, çünkü sağ muhafazakârlığın günümüze dek süregelen çözümsüz bir çelişkisine işaret eder: Dış kaynaklı bir olgu olarak belirlediği şeyi, başka dış kaynaklarla çürütmeye çalışmak.[8] 11.7.1973 tarihli "Sovyet Propagandası ve Basın" başlıklı yazısında Güner, *Yeni Ortam* adlı dergide yer alan yazıların büyük kısmının "Sovyetler Birliğinin dış ülkeler için çeşitli dillerde yayınlanan, İngilizce adı *New Times* olan dergiden tercüme edildiğini" öne sürer. "Tercümelerin dahi Sovyet sefaret veya elçiliğinde yapıldığını üslubundan, dil özelliğinden anlamak güç değildir."[9] Derginin "komünist propaganda" aracı olduğunu örneklerle gösteren yazı, bu propagandanın kanunlarla yasaklanmış olduğunun hatırlatılmasıyla sona erer. *Kontinent* için "ahmaklık olan titizlik" bu kez zekâ örneği sayılır ve Sovyet karşıtı görüş yasadışı değilken, Sovyet görüşünün yasadışı olması gerekir. Soljenitsin'in (ve "hürriyeti seçenlerin") kişisel trajedileri bu yıllarda, bu temel çelişkili tutumun göz ardı edilmesini sağlamıştır.

TÜRKİYE'DE HÜRRİYET

Soljenitsin kitaplarının en ilginci, içinde Sami Ateş'in 54 sayfalık bir giriş yazısı yer alan ve 1974 yılı içinde yerli basında yer almış yazıların bir derlemesini, yabancı basından bazı çevirileri ve 14 Şubat 1974 tarihli gazete manşetlerini içeren 200 sayfalık, *Terörden Hürriyete Soljenitzin* adlı kitaptır. Bu kitaba göre, kitaptaki sırasıyla Tarık Buğra, Bülent Hikmet Şeren, Mithat Perin, Kemal Alnaroğlu, Ergun Göze, Ecvet Güresin, Mehmet Dinçer, Tahir Kutsi Makal, Mehmet Haşmet, Mümtaz Soysal, Reşit Aşçıoğlu, Recep Bilginer, Ahmet Şükrü Esmer, Ergün Balcı, Sadun Tanju, Abdi İpekçi, Şahap Gençsoy, Mehmet Barlas, Necdet Kurdakul, Necip Fazıl Kısakürek, Şeref Baysal, A. Şevket Bohça, Ayla Algan, Mehmed Saffet, Ahmed Vehbi, Saadet Bektöre, İsmet Giritli, Galip Erdem, Yılmaz Laçiner, Fatin Fuad, Adviye Fenik adlı yazarlar Soljenitsin konulu bir ya da birkaç köşe yazısı yazmış, yapılan bir soruşturmaya Nihat Sami Banarlı, Halid Refiğ, Ali Nihat Tarlan, Hilmi Ziya Ülken yanıt vermiştir. Bu köşe yazıları ilginç yaklaşımlar da içerdiğinden, kısa alıntılarla aktarmak yararlı olabilir.

15.02.74: Mithat Perin, Soljenitsin'in ülkeden çıkışının yoğun bir kampanyayla olmasına dikkat çekerek, "basit bir operasyon değildir," der.

16.02.74: Fatin Fuad, Soljenitsin olayına sol yayınlarda yer verilmediğini belirtir: "Bu dikkate şayan habere, nedense bizdeki irili ufaklı sol ve aşırı solcu gazeteler pek rağbet etmediler. Hadisenin tafsilatından vazgeçtik, kısaltılmış şeklini bile o sütunlarda göremedik."

17.02.74: Ergun Göze, "Nazım Hikmet ve Soljenitsin" yazısında Arif Nihat Asya ile Soljenitsin benzerliğini kurarak, Nâzım Hikmet'in Stalin'i övdüğü söylemini tekrarlar. Tarık Buğra, "Afrika'daki kabile dalaverelerinde bile avaz avaz bağıranların" Soljenitsin için ses çıkarmadıklarını söyler. *Zafer* gazetesindeki Mehmet Haşmed'in yazısı, o dönemde öne çıkan tutumun ağır bir özetidir: "Bizim şair ve yazarlardan Sibirya'nın özlemini çeken bir sürü gözü kapalı sığırcık yavrusu var. Postalayalım birisini, Soljenitsin'in yerini doldurmasa da, adet olarak eksikliği giderir." Buna karşılık Mümtaz Soysal, *Barış* gazetesinde şöyle demektedir: "Fransızlarla, İngilizlerle birlikte Soljenitsin'e ağlaşmadan önce, kendi kendinize sorun: Klasik demokrasinin gereklerini Fransızlar, İngilizler kadar yerine getirebildiniz mi?"

19.02.74: Ahmet Şükrü Esmer, *Barış* gazetesindeki yazısında Soljenitsin'in kitabının Rusça ve çevirileriyle birlikte yayımlanmasına, Rusça metnin "her gün doğrudan yayın yapan Federal Almanya'da ve iki Amerikan radyosunda okunmasına" dikkat çeker: "Bu radyoların işletme giderleri Amerika tarafından sağlandığından Sovyetlerin 'saldırı' saydıkları işlerin içinde hükümetin de parmağı vardır demektir."

21.02.74: Necip Fazıl, "Rus Oyunu" başlıklı yazısında, "Evvelâ (Soljenitzin) bir zamanlar Fransız romanını ezen Rus romancıları önünde 192 puntoluk bir harfe nispetle 12 punto boyunda bile değil," demektedir. "Neticede bu, aşağılık bir tertip hissini vermekte... Ve bütün dünya ona, kapılmakta... Dünya, hokkabazlık sirkine dönmüştür." Ahmed Vehbi "Moskof'a umut bağlayanların" komünizmin yıkılıp gideceğini anlamaları gerektiğini söyleyerek, Türkçeden yapılan çeviriler gibi değişik bir noktaya parmak basar: "Diğer batı ülkelerinin kucak açtığı, vatandaşlığını şeref bildiği, Nobel kazanmış Soljenitsin Rusya'dan sınırdışı ediliyor daha doğru tabiriyle kovuluyorken: O'na göre san'at ve edebiyat cücesi sayılabilecek bir takım yazarlarımızın eserleri gerek Rusya'da ve gerekse peyklerinde tercüme edilerek neşrediliyor."

25.02.74: *Dünya* gazetesinin başyazısında, "*Gulag Takım Adaları* adlı kitapta anlatılanlar saklanmamalıdır halkımızdan," denir. "Milyonlarca insanın niçin öldürüldüğü, nerelerde, nasıl işkence edebiyatına çok meraklı olan gazetelerimiz tarafından ortaya konulmalıdır." (Kitap beş ay sonra Nebioğlu Yayınevi tarafından 15.000 adet yayımlanacaktır.)

Fakat belki de en çarpıcı sözler, *Yeni Asya* gazetesinin 17 Şubat günü yaptığı soruşturmaya yanıt veren Hilmi Ziya Ülken'in sözleridir: "Ben hadisenin evvelini bilmiyorum. Bu zat ne yazdı, daha doğrusu neler yazdı. En çok gazetelerde okuduğum *Gulag Takım Adaları* adlı bir eser yazmış. Sansasyonel olan bu eser imiş. Harekete geçiren bu eser olmuş, ama ondan evvel de bir takım şeyler yazmış diye okudum gazetede. Fakat kitapları hakkında bir fikrim yok. Roman mıdır? Röportaj mıdır, sonra bir ilmi eser midir, bilmiyorum." Bu sözler durumun çelişkili çıplak gerçeğini apaçık bir şekilde ortaya koyar. 1974 yılında 7 kitabının 11 Türkçe çevirisi bulunan Soljenitsin konusundaki görüşlerini almak üzere 73 yaşında olan, o yıl hayata gözlerini yumacak olan Ülken'e soru yöneltilir; oysa Ülken'in bütün yaşamı, sağın sola getirebileceği temel seçeneği, maddeciliğe karşı ruhçu maddecilik seçeneğini geliştirmeye adanmıştır; sağın onu bırakarak ya da onun aracılığıyla Soljenitsin'in sola yönelteceği eleştiriyi olumlamaya ihtiyacı olmaması gerekir. Çelişki, sadece Yaşar Kemal'in değil, Ülken'in de Soljenitsin'le aynı düzlemde yer alamamasıyla travmatik yönünü sergiler.

Bu soruşturmadan ve Soljenitsin'in "hürriyeti seçmesinden" beş ay sonra, Temmuz 1974'te, *Gulaş Takım Adaları* Rusça aslından çevirilerle, ilki 5000, ikincisi 10.000 adet olmak üzere iki baskı yaptı. Aynı ay, soğuk savaş yeni bir boyut kazanır: CHP-MSP koalisyonunun Amerika'yla haşhaş krizini ve hemen ardından Kıbrıs krizini yaşadığı, Amerika ve İngiltere'nin Kıbrıs'ta Yunan subayların darbe yaparak adayı Yunan Cumhuriyeti ilan etmesini desteklediği, SSCB'ninse buna karşı çıktığı, Türkiye'nin adaya müdahale ettiği, Yunanistan'ın seferberlik ilan ettiği, ABD'nin yardımı kesmesiyle kriz havasının doruk noktasına çıktığı bu temmuz ayında, Türkiye'de 15.000 adet Soljenitsin okunmuş olması, üzerinde düşünmeyi gerektiren bir olgu olabilir. Çünkü tam da bu dönemde sağın temel savı, solun Türkiye'yi, on beş yıl kadar sonra dağılacak olan Sovyetler Birliği'ne bağımlı kılmaya çalıştığıydı. Oysa bugünden geriye bakıldığında, temel bağımlılığı, bu dönemde Komünizmle Mücadele Dernekleri'yle, Türkiye Odalar Birliği'nin komünizm karşıtı yayınlarıyla sağın kurduğu söylenebilir. Bu noktada, Soljenitsin (ve diğer "hürriyeti seçenler") bu çelişkili bağımlılığın görünür olmasını engellemiş sayılabilir. Fakat (eski ulaştırma bakanı) Mithat San, 1976 yılında Charles Warran Hostler'den *Türkler ve Sovyetler* adlı bir kitap çevirip yayımladığı zaman bu çelişki fazlasıyla görünür olmalıdır. Kitabın çevirmeni ve yayımcısı sıfatıyla yazdığı önsözde Mithat San, orijinali 1957 tarihini taşıyan bu kitabı nesnel bulduğu için seçtiğini belirtir ve şöyle yazar (büyük harf vurgusu yazara aittir):

"Dünyanın en haşmetli ve sürekli birçok imparatorluklarını kurmuş ve yaşatmış olan TÜRK MİLLETİNİN, bugün üçte ikisi esir durumda bulunmaktadır. Hal böyle iken; Atatürk'ün gençliğe hitabesinin henüz mürekkebi kurumadan MARKSÇI, LENİNCİ ve MAOCU olduklarını TÜRK ADALETİ ÖNÜNDE övünerek söyleyen ve 'TÜRK HALKLARINDAN' söz edecek kadar dalalet ve hiyanet içinde bulunan bedbahtların içimizden çıkması çok acıdır."[10]

Bu noktada, Cemiloğlu ile Soljenitsin'in yan yana geldiği imgenin arka planıyla yeniden karşılaşırız; komşu ülkesinde yaşayan "esir Türklerin" tarihini (ilerde Ortadoğu ve Afrika uzmanı, Bush'un Bahreyn büyükelçisi olacak olan)[11] bir Amerikan ordu mensubunun doktora çalışmasından aktarmayı olağan gören ideoloji, bu işlevsel-pragmatist tutumunun yarattığı asıl bağımlılığı göremez. Oysa tam da Sovyetler'deki gulag'ı reddetme tavrının (ideolojik seçiminin) biçimiyle kendi ülkesinde anti-Sovyet bir gulag yaratmaktadır, liberal bir gulag. Gürer'den San'a sağın naif çelişkili tutumu karşısında Charles W. Holster'ın perspektifi ürkütücü bir güçlülük sergilemektedir: "(...) üçüncü bir dünya savaşının patlaması, veya soğuk harbin kızışması, yahut Sovyet Rusya'nın iç zorluklar yüzünden zayıf düşmesi halinde, TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN – özellikle bunun PAN – TÜRKİZM yönünün Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin politikası üzerinde olduğu kadar, Sovyet Rusya'da yaşayan gelişmiş Türk halkının duyguları üzerinde de, şiddetle etkisini göstereceği iddiası ortaya atılabilir."[12] Soljenitsin'le Cemiloğlu'nun birlikte anılması keyfi olmamıştır.

"SOL-YENİKSİN"?[13]

Soljenitsin, başlı başına ilginç bir figür; 1918'den 2008'e Rus Devrimi'nin tanımladığı bir yirminci yüzyılı yaşadı ve bunun kırılma momentinin bütün özelliklerini içinde barındırdı. Ve bu kırılmanın somutlaştığı 1974 yılından sonra, bir edebiyatçıdan çok bir düşünür tavrını benimsedi. Rusya'ya, SSCB'nin dağılmasından sonra 1994 yılında döndü ve 2001 yılında şaşırtıcı bir kitap yayımladı: *İki Yüzyıl Beraber,* bir Rus-Yahudi ilişkileri tarihi. Rus Devrimi'nde ve sonrasındaki gulag sürecinde "Yahudilerin de rolü olduğunu" söyleyen kitap tartışmalar yarattı.[14] Soljenitsin'in kendi yapıtının temel amacı bir yana bırakılırsa, Türkiye'deki Soljenitsin imgesinin bir yönünün aslında bu evrimi önceden haber verdiği söylenebilir: Vecdi Bürün, Soljenitsin adını Cemiloğlu'yla yan yana getiren *Hürriyeti Seçtiler* kitabını çevirmeden bir yıl önce Rusya tarihi konulu bir başka kitap çevirmişti, General Netcheolodon (?) adlı bir yazarın *Rus İhtilali ve Yahudiler* başlıklı kitabını (Sebil Yayınevi). Bu kitap, hâlâ muhafazakâr düşünce içinde Bediüzzaman Said-i Nursi'ye bağlanan göndermelerle başlıca referanslardan biri olarak anılmakta ve kullanılmaktadır. Çevirmenin (herhalde ideolojik kapsamı doğru yorumlayarak) kurduğu bütünle Soljenitsin'in kurduğu bütünün bu ilginç örtüşmesi, Soljenitsin'in yapıtının ideolojik zeminini toptan değerlendirmek için önemli bir fırsat sunuyor. Ve "Sovyet Rusya'nın zayıf düşüp" dağıldığı bir post-Sovyet dünyada Soljenitsin merkezli sorular sorulabilir: Soljenitsin (ve onun ideolojik geleceğini -Bürün örneğinde- sezen Türk sağı) yıkılmasına katkıda bulunduğu dünyanın yerine ne koydu? Ülken'de olmayan ne vardı Soljenitsin'de? Yenik olan sol mu, yoksa sağ mı?

DİPNOTLAR

1 Bu imgenin daha geniş bir versiyonunu, 1974'te Necdet Kurdakul sunuyor: "(...) Soljenitzin'in dramı ile Kırım Türklerinin, Macarların, Lehlerin ve Çeklerin trajedyası arasında hiçbir fark yoktur!" "Soljenitzin'in Dramı," 22 Şubat 1974, *Dünya* gazetesi, aktaran Sami Ateş, *Soljenitzin*, Ateş Yayınları, s. 102-13.

2 1970'li yıllar Soljenitsin'in Türkiye'deki ideolojik tartışmalarda hemen hep örnek olarak yer aldığı yıllardır. Örneğin, gazeteci Ahmet Güner'in 1974 yılında yazdığı yazılarda Soljenitsin'in adı sıkça anılır. Bu yazılar, anlamlı bir şekilde, *Türkiye'deki Rusya* adıyla derlenmiştir, Toker Yayınları, 1975.

3 "Sibirya'nın destansı fethi ve trajik tarihi" alt başlığını taşıyan *East of Sun* adlı kitabında Benson Bobrick, *Gulaş Takım Adaları*'ndan yapıyor bu alıntıyı, fakat yer belirtmiyor (Poseidon Press, 1992, s. 433).

4 Aslında George Edward Creel (1876-1953) olan yazarın ismi, kitabın Türkçe 1990 tarihli baskısında bile yanlış yazılmaktadır. Creel, bir Amerikan gazetecisidir ve Amerika'da Birinci Dünya Savaşı lehine yaptığı propagandaların dışında, Rusya'da Beyazların desteklenmesine, Amerika'da Sovyet karşıtı propagandanın yayılmasına büyük etkisi olmuştur. Kitabın orijinali 1949 (*Russia's Race For Asia*), Türkçesi ilk kez 1976 yılında yayımlanmıştır.

5 Ahmet Güner, *Türkiye'deki Rusya*, Toker Yayınları, s. 162. (Bu üslubu 2006 Nobel ödülü karşısında gösterilen tepkilerle karşılaştırmak çok ilginç sonuçlar verebilir.)

6 *Age*, s. 206-9.

7 *Kontinent*, Vladimir Maksimov editörlüğünde 1974'te yayın hayatına başlamıştır ve 135. sayısını çıkardığı 2008 yılına dek yayımını sürdürmüştür.

8 Çok kısa olarak, Cemil Meriç örneğinde bu travma yaratıcı çelişkinin kendisinin bir düşünce tarzı olarak sunulduğuna işaret etmek yararlı olabilir.

9 Güner, *age*, s. 13-14.

10 *Türkler ve Sovyetler: Türklerin Bu Günün Dünyasında Tarihsel Durumu ve Politik Önemi*, Charles Warran Hostler, Çeviren: Mithat San, 1976, kendi basımı, s. 7.

11 http://www.aub.edu.lb/activities/doctorates/recipients/2007/hostler-profile.html

12 Holster, *age*, s. 20 (büyük harf vurgusu kitapta yer alıyor).

13 16 Şubat 1974'te *Son Havadis* gazetesinde Adviye Fenik'in önerdiği bir okuma, aktaran Ateş, *age*, s. 125.

14 Soljenitsin ilk kez 1995'te tamamladığı kitaba yazdığı 1995 tarihli önsözün sonunda çalışmanın hedefini şöyle tanımlıyor: "Rus-Yahudi ilişkilerinin karşılıklı iyi bir yolda ilerlemesi için sağlam bir bakış elde etmek"; 2000 yılında kitabı yayımlamadan önce yazdığı ilginç bir ek var: "Son yıllarda Rusya'nın durumu öyle hızlı bir şekilde değişti ki, ele alınan sorun, günümüz Rusya'sının yeni sorunları karşısında önem kaybedip kenara çekildi." *Dvesti Let Vmeste (1795-1995)*, önsöz, Ruskiy Put, 1. Cilt 2001, 2. Cilt 2002 (www.lib.ru adresindeki elektronik baskıdan aktarılmıştır). İlk cilt devrime kadar olan dönemi, ikinci ciltse devrim sonrası dönemi ele alıyor.